

Tarihin Kesişim Noktasında Türkistan

Dr. Öğr. Üyesi
Recep YÜRÜMEZ

Çarlık Rusyası, II. Katerina döneminde (1762-1796) belirginleşen yayılmacı politikanın bir sonucu olarak önce İsveç, Polonya, Ukrayna üzerinden batıdaki yayılmayı perçinlemiş, daha sonra gözünü güneye, Osmanlı topraklarına ve Türkistan'a dikmiştir. Bir önceki yüzyılda doğudaki sınırlarını Sibiryâ üzerinden Mançurya'ya kadar genişleten Çarlık Rusyası, Türkistan'a başlattığı yayılma politikasında iki büyük rakiple karşılaşmıştır. Bunlardan ilki çok uzaklardan gelen ve Afganistan üzerinden bölgede hakimiyet kurmaya çalışan İngiltere, ikincisi ise bölgenin kadim gücü Çin olmuştur. Devrin üç önemli gücü de biliyordur ki bölge; kadim İpek Yolu'nun en geniş güzergâhı, Baharat Yolu'nun kaynağı yani İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'a ve İpek Yolu'nun kaynağı olan Çin'e açılan kapı, tarım ama özellikle hayvancılığın yüzlerce yıldır kesintisiz yapıldığı geniş topraklarıyla, Kaşgar, Semerkant, Buhara gibi kültür merkezleriyle hiçbir rakibe terk edilemeyecek kadar önemlidir. Hâl böyle iken bunların karşısında, 1402 yılında Yıldırım Beyazıd'ı Ankara Savaşı'nda yenen, dünyada diz çöktürmediği sadece Çin kalmış olan Timur'un, 1405 yılında Çin seferi esnasında ani ölümüyle birlik ve beraberliğini kaybetmiş Türkî hanlıklar bulunmaktadır. Başta Timurlular olmak üzere, iç mücadeleler nedeniyle bölgede birlik, dirlik kalmamış; bölge halkı, yıllarca süren kıtlık ve savaşlar nedeniyle perişandır.

Rusya-Çin-İngiltere arasındaki Türkistan'dan toprak kapma mücadelesi, yaklaşık olarak yirminci yüzyılın başına kadar sürmüştür. Rusya, bölgenin kadim gücü Çin ile süreç içerisinde çeşitli antlaşmalarla (özellikle 1864 Tarbagatai Antlaşması) Türkistan pastasını bölüşmüştür. Bu antlaşmalarla, bugünkü Türkî cumhuriyetleri (Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan) kapsayan Batı Türkistan Rusya'ya; kadim Uyguristan'ın toprakları (Urumçi, Kaşgar, Hotan, Turfan) ise Çin'e kalmıştır. Rusya, İngiltere'yle ise 1907 yılında bir antlaşma imzalamış ve bu antlaşma

ile taraflar aralarında Afganistan'ı tampon bölge yapılmıştır. Yakın tarih ve bu tarihte bölgede çıkan savaşlara, karışıklıklara bakıldığında büyük devletler arasında bölgede hakimiyet kurma, hakimiyetini gösterme çabalarının hâlâ devam ettiği açıkça görülebilecektir. Taraflar, rakiplerinin aleyhine kendi etkilerini kullanarak ve bölgenin dinamiklerini harekete geçirerek gerek doğu ve batı Türkistan'da gerekse Türkistan'ın güneyindeki ülkelerde karışıklıklar çıkarmaya devam etmektedirler.

Başta iç savaşlar olmak üzere, çeşitli gerekçelerle sanayi devrimini kaçırmış ve modernleşmenin gerisinde kalmış olan Türkistan'ı süreç içerisinde söz konusu emperyalist güçler bir yandan sömürmüş bir yandan da açık pazarları hâline getirmiştir. Batı Türkistan'a hâkim olan Çarlık Rusyası, uyguladığı göç politikaları, verimli toprakları Rus yerleşimcilere açan iskân politikaları, adalet sisteminde yerel halka zulmeden uygulamaları, 1. Dünya Savaşı'nda cepheye sürülmek üzere gençleri zorla askere almak istemesi gibi sebeplerle Türkistan halklarının tepkisini çekmişti; bu sebeplerle Batı Türkistan halkları için 1917 yılındaki Sosyalist devrim, Türkistan'ın birliği ve bağımsızlığı için bir umut olarak heyecanla karşılanmıştır. Bu heyecanla 1917'de Türkistan Millî Özerk Hükûmeti kurulmuş olsa da sosyalist sistem tarafından kısa sürede ortadan kaldırılmıştır. Tepkiler "Basmacı Hareketi" diye bilinen "Korbaşlar Hareketi"ni doğurmuştur. Bu hareket, Osmanlı topraklarından gelenler (Enver Paşa bu hareketin sevk ve idaresini yaparken şehit edilmiştir) de dahil olmak üzere bütün Türkistan'ın desteğiyle ancak 1934 yılına kadar sürdürülebilmiştir. Sürecin sonunda Batı Türkistan, Sovyet Rusya tarafından suni ve problemlili sınırlarla önce coğrafi olarak daha sonra da İlminski adlı misyonerin belirlediği ölçülere dayalı olarak dil ve kültürel bölünmeye tabi tutulmuştur. Böylece bugünkü Türk cumhuriyetleri ve onların resmî dilleri doğmuştur. Sosyal hayata gelince; sosyalist sistem, Lenin döneminde, bölgede

Çarlık'ın yaptığı birçok yanlış yapmamış, üretim için insana ihtiyaç duymasının da doğal bir sonucu olarak nispeten adil ve katılımcı bir yönetim anlayışı benimsemiş, üretimi ve devlet imkanlarını halka yaymıştır. Bölgede fabrikalar kurmuş, modern dünyanın imkanlarını halka kendi cihetinden sunmuş; eğitim ve kültür hayatını düzene sokmuştur.

Stalin yönetimiyle beraber (1924-1953) sosyalist sistem özellikle bazı dönemlerde (repressiya 1936-1938) şiddeti daha da artan baskılar uygulamış, neticesinde İslamî ve milliyetçi söyleme sahip tüm öncü fikir adamlarını ortadan kaldırmıştır. İsyan üretme kapasitesi kırıldığı için alt kimliklere baskı yapılmadığı yanlışlığına düşen topluluklara, üst kimlik olarak sosyalizmi devlet politikası olarak dayatmış bu öğretiyi halkların gönlüne ve beynine gerekirse zorla yerleştirmeyi belli oranda başarmıştır. Bu sayede de 1991 yılına kadar çeşitli kriz dönemleri yaşansa da bölge, Sosyalist Rusya'nın hakimiyetinde kalmıştır.

1991 yılına gelindiğinde, 70 yıl önce ekilen tohumun neticesi olarak suni sınırlar içerisinde bağımsız Türkî cumhuriyetler doğmuştur. Artık her birinin, 29 Şubat 2020 tarihinde "böl, parçala, yönet" politikasının bir sonucu olarak kendi dili, alfabesi vardır. Bağımsız olan bu devletlerin her türlü kontrolünü elinde tutmak isteyen Rusya, bir yandan kültür ve bilim hayatına Rusçanın hegemonyası ile hâkim olmak için gerekli adımları atmış; öte yandan bu ülkeleri,

yönetim ve yöneticiler aracılığıyla kendine bağlayacak tedbirleri almıştır. Gerektiğinde kullanılmak üzere, anklav/eksklavlardan üzerinden sınır sorunları ve su kaynaklarının paylaşımı gibi "B Planı" mahiyetinde problemleri durum ajandaları da oluşturulmuştur. Mesela Kırgızistan'ın 1991 yılından beri komşularıyla yaşadığı ve zaman zaman silahlı çatışmalara neden olan su kaynaklarının kullanımı ve sınır sorunları, ancak 31.03.2025 tarihinde Kırgızistan-Özbekistan-Tacikistan arasında yapılan anlaşmayla çözüme kavuşturulabilmiştir.

29 Şubat 2020'de Taliban ile yaptığı anlaşma ile birlik Afganistan'dan askeri varlığını taşıyan ABD'den doğan boşluğu, Rusya'nın, Tacikistan ve Kırgızistan'ın güneyinden yola çıkarak doldurmak maksadıyla, bu ülkelerden askerî üs talep etmesi, daha önce Kırgızistan'daki üssünü kaybetmiş olan ABD'nin Afganistan'dan da ayrılışı ile bölgedeki etkisini bütünüyle kaybetmemek için bölge ülkeleri üzerinde siyasi nüfuz kurma çabaları; öte yandan Çin'in bölgede üretime ve borçlandırmaya dayalı ekonomik faaliyetleri, özellikle Kırgızistan-Tacikistan hattını dönem dönem fazlaca germiş olsa da, Türkiye'nin ve özellikle Türk Devletleri Teşkilatı'nın bölgede etkin olmaya başlamasıyla gerginlikler anlaşmayla neticelenmiştir.

Deniz yollarının keşfi, sanayi devrimi ve modern lojistik imkanları, tarihî İpek Yolu'nun zamanla eski önemini kaybetmesine yol açmış, bu da Türkistan'da siyasi ve ekonomik köklü değişikliklere neden olmuştur. Öte yandan Rusya-ABD gerilimi sonrasında oluşan siyasi çekişmeler, Çin'in ekonomik ve askerî anlamda ABD'ye kafa tutacak duruma gelmesi, Ukrayna-Rusya savaşının Avrupa Birliği ülkelerine tesirleri, bölgede dengeleri yeniden sarsmaya başlamıştır. İpeğin yerini Çin'de ucuza mal edilen ürünlerin alması, Türkî cumhuriyetlerdeki başta doğal gaz, petrol ve altın olmak üzere yer altı kaynaklarının iştah kabartan zenginliği ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerinin bu kaynaklara acil ihtiyaç duyması gözleri tekrar Türkistan'a çevirmiş görünmektedir. Kuşak Yol Projesi, doğal gaz boru hatları, Zengezur'da açılmaya çalışılan yol bunun en önemli göstergelerindendir. Mesela, Azerbaycan ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni doğrudan birbirine bağlayacak olan Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesiyle birlikte, sadece Türkistan ile Türkiye arasında kesintisiz bir ulaşım hattı kurulmuş olmayacak; aynı zamanda Batı'ya giden enerji ve ticaret koridorlarının çeşitlenmesi de sağlanacak; böylece koridor bölgedeki jeopolitik dengeleri önemli ölçüde etkileyecektir.

17. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusyası ve Çin, Türkistan'a hâkim olurken, Osmanlı Devleti, görece duraklama ve gerileme yıllarını yaşamakta olduğu için, kardeş coğrafyada yaşananlara yeterince müdahale etme imkânını bulamamıştır. Aradan geçen bunca yıldan sonra Rusya, coğrafyada her geçen gün siyasî ve kültürel anlamda güç kaybetmekteyken; ABD, adeta mirasçısı olduğu İngiltere gibi, Afganistan'dan askerî varlığını çekmişken; Çin, tarih boyunca olduğu gibi ürettiklerini Batı'ya nakletmenin/satmanın derdine düşmüşken; Avrupa Birliği ülkeleri, Rus doğalgazına alternatif aramaktayken; Türkiye, din ve kan bağı ile bağlı olduğu Türkistan coğrafyasıyla, özellikle Türk Devletleri Teşkilatı aracılığıyla siyasi, ekonomik, kültürel vb. bağlarını daha da güçlendirme fırsatını kaçırmamalıdır. Görüldüğü üzere gelinen noktada, Türkistan coğrafyası ne Timur sonrasının karışıklıkları yaşamakta ne de Türkiye'nin durumu mirasçısı olduğu Osmanlı Devleti'nin Türkistan'da olanları yaşlı gözlerle izlemek zorunda olduğu günlerdeki durumuna benzememektedir. Doğru işbirlikleri ile, Timur ve Yıldırım'ın torunları bir araya gelebilirse, Türklerin dünyaya söyleyecekleri yeni bir söz, üfleyecekleri taze bir nefes elbette olacaktır.